

SRPSKA SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA I SELJAŠTVO 1903-1914.¹

APSTRAKT: Autor polazi od činjenice da je u veoma obimnoj literaturi o SSDP najmanje istražen njen odnos prema selu i seljaštvu. Vlastitim proučavanjem dolazi do proučavanja da je taj odnos bio sektaški, a glavni razlog za to nalazi u dogmatizmu SSDP.

“Ako išta a ono socijalizam, koji je stvoren za čovjeka i društvo, treba da se prilagodi čovjeku i društvu, njihovim prilikama, sredini i vremenu”.²

Ivo Politeo

“Seljak, koji sam obrađuje svoju zemlju, nije već samim tim izrabljivač, i tu se ne dešava nikakva socijalna nepravda radi koje bi se privatno vlasništvo imalo zamijeniti kolektivnim. A i inače, odnos seljaka prema obrađivanoj zemlji ne dopušta takvoga socijaliziranja: to nije odnos kapitaliste, koji često i ne pozna i ne vidi poduzeća u koja je investirao svoj kapital, da od njegova prihoda a na temelju tuđega rada bez muke uživa; to je odnos čovjeka radnika, koji je u zemlju uložio sav svoj trud, koji u nju polaže sve svoje nade, koji je s njom srastao, s njom živi i diše, nju ljubi. Ova osjećanja daju poseban biljeg privatnom vlasništvu seljaka nad zemljom, koju sam

---

¹ Prvobitna verzija teksta pisana je za Međunarodni institut za socijalnu istoriju (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis) u Amsterdamu u okviru njihovog projekta *Social Democracy and Peasantry 1870-1914*. Cilj projekta je da se na osnovu objavljenih sinteza, bez dodatnih arhivskih istraživanja, osvetli problematika koja je uzeta za temu projekta. Ova verzija na srpskom jeziku se razlikuje od prvobitne, engleske, u tome što je skraćena za opšti i istorijski uvod, koji sam ispustila verujući da je poznat domaćem čitaocu, a proširena delovima koji daju opširniju analizu pojedinih aspekata odnosa SSDP prema seljaštvu, koji su u prvobitnom tekstu izostali zbog nedostatka prostora.

² Ivo Politeo. *Narodni socijalizam, Nova Evropa* VII, br.4, Zagreb 1923, str. 117.

obrađuje, i ne dopušta da se s malim posjedom postupa jednako kao s veleposjedom ili s tvornicom. Drugo je, dakako, pitanje ekonomičnosti takvog obrađivanja na malo. Treba seljaka tako vaspitati, da i sam uvidi potrebu novijih mjera (zadrukarstva, itd.) koje mu dižu produktivnost i rentabilitet zemljišta”.³

Ivo Politeo

Uvod

U ogromnoj historiografskoj literaturi o Srpskoj socijaldemokratskoj partiji (SSDP) seljaštvo je, ne samo s obzirom na svoj značaj, ponajmanje istraživana tema. Dobija se utisak da su kako ondašnji socijaldemokrati, tako i njihovi kasniji istraživači, žrtve svojevrstne ideološke i metodološke zbrke: jedna fundamentalna, iz pretkapitalističkih vremena nasledena a uz to još i masivna društvena klasa se marginalizuje, a jedna marginalna klasa, jedva tek u nastanku, naduvava se do takvih proporcija da zaklanja sve oko sebe. Stvarnost se ne vidi, nju je progutala mistifikacija: seljaštvo je pretvoreno u (sitnu) buržoaziju ili u “glasačku stoku buržoaskih stranaka”, prognano iz polja pažnje Socijaldemokratske partije i iz socijalne istorije, svedene praktično isključivo na istoriju “naprednog gradskog” radništva.

Sve to ima svoje dublje korene i ovde nije mesto za njihovu opsežniju analizu. Ipak je neophodno naglasiti da je sama SSDP dala početni ton takvom pristupu seljaštvu. Ona na primer nikada nije izradila agrarni program, niti je, iako je to navodno stalno nameravala, posvetila ozbiljniju pažnju proučavanju agrarnog pitanja u Srbiji. Drugim rečima, SSDP nije ostavila puno materijala koji bi se mogao historiografski obradivati. Ali, ipak, i ono što je ostavila puno govori o sudaru ideja i stvarnosti čije je ishodište “ideološka surovost” (S. Lasić) i predskazuje odnos isto tako isključivih komunista prema seljacima na istom tlu.

Srpski socijaldemokrati preziru seljaka. U tome se pozivaju na Boga i njegovog proroka Karla Kauckog: seljak je konzervativan i reakcionaran.⁴ Glavni razlog prezira je seljakova vezanost za zemlju, koja se tumači kao zadržana odbrana privatne svojine kao takve: “Mi nalazimo da današnje zlo dolazi od kapitalističkog načina proizvodnje i od privatne svojine sredstava za proizvodnju. Mi tražimo uništenje privatne svojine i umesto kapitalističkog, hoćemo socijalistički način proizvodnje. Seljak sitan sopstvenik nije protivnik privatne svojine. /.../ Kako se možemo izmiriti mi, protivnici privatne svojine sa seljacima, braniocima privatne svojine? /.../ Sem toga, socijalna

3 Ivo Politeo. *Narodni socijalizam*. Nova Evropa VII. br.4, Zagreb 1923, str.123-124.

4 *Srpska socijaldemokratska stranka. Građa (1901-1905)*, Beograd 1966. str.253 (dalje skraćeno na SSDP 1901-1905).

demokratija seljacima ne može obećati da ih zaštiti od proletariziranja, niti im dati ikakve nade da se održe na sopstvenosti. /.../ Sve što im ona može obećati, to je: da će onda, kad budu proletarizirani, – kac *proleter*i naći u našoj partiji zaštitu njihovih proleterskih interesa”. Navedeni citat je deo opsežnog članka koji zvuči kao crkvena propoved, obilato poduprta navodima iz svetih knjiga. Ovde, a ni drugde, nema nikakvih dijalektičkih akrobacija, suptilnijih analiza seljakovog kompleksnog položaja u okviru nacionalne ekonomije jedne sasvim nerazvijene, *poljoprivredne* zemlje, niti svesti o tome da ne postoji “seljak kao takav”, sve je ili crno ili belo, eksploator ili eksploatisani. To će, kako ćemo kasnije videti, iako se članak u *Radničkim novinama* pojavio 1904, ostati do 1914. osnovno polazište SSDP u odnosu na seljake.⁵

Izgleda da srpski socijaldemokrati nisu imali hrabrosti da se pozabave svojim problematičnim odnosom prema privatnoj svojini. S jedne strane se ona, kao motor kapitalizma, predvorja socijalizma, prećutno smatra poželjnim nužnim zlom, dok se s druge strane, kad je reč o seljačkoj sopstvenosti, smatra nazadnom. Verovatno ova raspolućenost počiva na tihom slavljenju krupne privatne svojine (motor) i mržnji sitne sopstvenosti (kočnica razvoja). A pošto je sitna svojina preovladivala i po varošima i po selima, gde se cepkanjem poseda čak i umnožavala, nestrpljivim socijaldemokratima je moralo da se čini da društveno kretanje ide pre u prošlost nego u budućnost.

Struktura radničke klase⁶

Da je negativan odnos prema selu jednostran, a po svoj prilici poguban i za samu stvar gradskog proletarijata, pokazuje prvi pogled na strukturu radničke klase u Srbiji do 1914. Nju uzduž i popreko presecaju razne linije tvoreći amorfan sloj opterećen raznim napetostima. “Cvet proletarijata”, fabrički radnici, na primer, obuhvataju domaće i strane, kvalifikovane majstore i nekvalifikovane radnike, seljake, žene i decu. To je velikim delom još uvek veoma mobilna skupina koja često menja zanimanja i poslove. Zanatlijski radnici, naizgled homogena grupa i jedina “snaga” srpskog radničkog pokreta do 1914. (i kasnije), cepaju se na radnike starih, orijentalnih, modernih, evropskih te muških i ženskih zanata. Ako se tome doda i razlika u sistemu nagrađivanja (ajluk i nadnica), već se dobija zamašna količina konfliktnog materijala koji je poticao iz razlika u percepciji sopstvenih interesa i očitovao se u stalnim razmiricama, pa i među sindikatima. Zanimljiva, za našu temu izuzetno važna grupa, bili su sezonski seljaci-radnici

⁵ SSDP 1901-1905, str.253.

⁶ Opširnije sam analizirala sastav radničke klase Srbije pre Prvog svetskog rata u knjizi *Srpski radnički pokret: Naličje legende*. Zagreb 1989. te upućujem čitaoca na taj izvor kako ovaj tekst ne bih opterećivala mnogobrojnim fusnotama.

među kojima je bilo i takvih koji su ponekad, zahvaljujući samouko stečenim veštinama, bili u stanju da konkurišu gradskim zanatlijskim radnicima. Ovi su radnici uglavnom ostajali van organizacija, jer su bili samo površno i privremeno vezani za varoš. Ali to nije cela priča.

Istoriografija srpskog radničkog pokreta olako polazi od posve diskutabilne izvesnosti postojanja "čistog" gradskog proletarijata. Neki autori idu čak tako daleko da tvrde da je već krajem XIX i početkom XX veka u Srbiji borbena industrijska radnička klasa predstavljala žarište okupljanja zanatlijskih radnika, sitnih seljaka, seljaka-bezemljaša i seoskih nadničara.⁷ Međutim, ako pogledamo, dakako sasvim manjkave, izvore ustanovićemo da je seljačko poreklo gradskih zanatlijskih radnika pre pravilo nego izuzetak: ono se kreće od 10% kod tipografa, do 90% kod opančara.⁸

Veze sa selom nisu prekidane ni po prelasku sa sela u grad. *Radničke novine* pišu 1913. da abadžije napuštaju gradove s jeseni i u zimu, za vreme redovne periodične besposlice, pa odlaze u sela kako bi preživeli jedući tamo makar proju.⁹ Pred Balkanske ratove, kada je bila velika tražnja za radom opančara i abadžija kako bi se opremila vojska, *Radničke novine* daju oduška bojazni da će masa ovih radnika, koji su pohrlili u varoši zbog visoke konjunktore, ugroziti dostignuća sindikalne borbe organizovanih radnika za poboljšanje radnih uslova. "Ovi su radnici zbog svojih skučenih kulturnih potreba, načina stanovanja, načina odevanja i obuvanja i ostaloga velika opasnost za stare i snošljive uslove rada u radionicama.

Iskustvo je u tome vrlo bogato. Poznato je kako ti radnici dolazeći u varoš ne računaju nimalo sa skupoćom životnih namirnica i ostaloga. Sa svojim guberom, oni su zadovoljni kad ne moraju plaćati samački stan, već spavaju po samim radionicama; kad roditelji iz sela donesu svake nedelje kilogram sira ili pola kilograma slanine, pogaču, voća i tome slično, čime se oni ishranjuju za šest dana, a sedmi, nedeljom, otpešače u selo da se prehrane i izbegnu troškove.

Takvi radnici ne računaju mnogo sa time kolika je nadnica, a još manje koliko je radno vreme. Te radnike *kad ne prihvati organizacija sa uspehom* (oni) postaju prava opasnost po nju i leglo stalnih i profesionalnih štrajkbrehera".¹⁰ Ali nisu takvi samo abadžije i opančari: Pavle Pavlović pominje niz drugih kategorija zanatlijskih polu-radnika, polu-seljaka, koji su na selu ".../ samo povremeno upražnjavali ove zanate i nedovoljno se bavili zemljoradnjom",¹¹ a Dušan Popović ukazuje na opštu tendenciju: "Naše varoši su još

7 Vasa Čubrilović. *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*. Beograd 1958, str. 373.

8 *Sindikalni pokret u Srbiji (1903-1919)*, Beograd 1958, str. 103 (dalje skraćeno na SPUS 1958.)

9 *Sindikalni pokret u Srbiji (1903-1919)*, Beograd 1964, str. 86 (dalje skraćeno na SPUS 1964.)

10 SPUS 1964, str. 770.

tesno vezane za sela. Varoškome stanovništvu još nije odsečena pupčana vrpca koja ga vezuje za seoske mase. Veliki broj seljaka silazi u varoši da radi i živi, ako ne stalno, a ono jedan dug period preko godine; veliki broj varošana, naročito radnika, prinuđen je da, naročito u besposlici ili dužem štrajku, ide u selo, svojoj kući ili svojoj rodbini, i tako sastavlja kraj s krajem”.¹²

Čini se da je seljačko poreklo mnogih radnika frustriralo nameru socijaldemokrata da brzo i lako stvore klasno svesni, borbeni pokret čistih gradskih proletera. “Jedna velika smetnja koja se ističe organizovanju fabričkih i industrijskih radnika jeste: što se oni sad poglavito regrutuju neposredno sa sela, pa je tim masama, koje dolaze sa jednom sitnoburžoaskom, često divljom i reakcionarnom psihologijom i ideologijom, veoma teško prilaziti, te je potrebno izvanredno mnogo napora da se samo na razgovor dobiju, a kamoli još i organizuju”.¹³ Isti duh defetizma prožima i predavanje koje je Dimitrije Tucović održao u Zagrebu marta 1914: “Za radnički pokret u Srbiji je vrlo karakteristična ova masa poluproleteraca, koja nema toliko zemlje i posjeda da od njega živi. Ona je prisiljena na neku privredu i tako u ljetu radi na svom ili tuđem polju, a zimi dolazi u gradove u fabrike, u inozemstvo, a u najnovije vrijeme i u prekomorske krajeve. Ovi poluproletarizovani radnici znatno otešćavaju rad socijalne demokracije, jer se teško dovadaju u organizaciju. I dok su zanatlijski radnici dobrim dijelom organizovani, sa masom poluradnika je teže, mada bivaju sve više povlačeni sa sela u tvornicu, a pogotovo će to biti sada nakon balkanskih ratova, kad će industrijalizacija Srbije kročiti snažnim korakom naprijed”.¹⁴ Čovek bi čitajući ovo morao da uzvikne: “Ali, zaboga drugovi, zašto ste drugo socijaldemokrati nego da, nezastaršeni nikakvim preprekama, radite ono zbog čega ste i osnovali svoj politički i ekonomski pokret”. Medutim, po svoj prilici su još neke druge karte u igri, a ovaj zazor prema polu-radnicima, polu-seljacima tesno je povezan sa stavom socijalne demokratije prema samom seljaštvu.

Kako srpski socijaldemokrati zamišljaju poljoprivredni proletarijat?

Ako srpski socijaldemokrati nisu znali šta da rade sa polu-seljacima polu-radnicima, a pošto je njihova partija bila partija proletarijata moglo se bi očekivati da će SSDP bar o seoskom proletarijatu imali jasniju predstavu. Na kraju krajeva, prema nekim procenama, 1910. godine u Srbiji ima oko

11 Pavle Pavlović, *Tarife, štrajkovi, bojkot i nezaposlenost u Srbiji 1907. godine*, Beograd 1952, str. 32.

12 *Sabrana dela Dušana Popovića*, tom II, Beograd 1985, str. 236.

13 *SPUS 1958*, str. 344-345.

14 *Sabrana dela Dimitrija Tucovića*, tom VIII, Beograd 1980, str. 195.

150.000 poljoprivrednih proletera, koji su obavljali nekvalifikovane poslove u ciglanama, pilanama, u izgradnji železnica i radili u fabrikama.¹⁵

Ali SSDP taj proletarijat ne vidi. Seoski proletarijat je za SSDP u stvari "gradski" proletarijat koji slučajno ili namerno mora da živi na selu. Kako ispravno primećuje Momčilo Đ. Janković povodom rezolucije o izborima u okruzima 1904 (koja zbog nestašice vremena uopšte nije ni razmatrana na II kongresu SSDP!), "tu se ni jednom reči ne pominju sela i seoski proletarijat, već se jedina ima u vidu industrijski proletarijat rasturen po poljima i manjim mestima".¹⁶

Tek će se povodom VIII kongresa SSDP 1910. Živko Topalović usuditi da da kakvu-takvu skicu socijalne stratifikacije sela, kao "teorijske" podloge za nameravano približavanje seljacima, tj. za odluku o osnivanju seoskih partijskih organizacija. On razlikuje seoske slugе, slobodne poljoprivredne radnike, sitne sopstvenike, sopstvenike bez dovoljno zemlje, seljake sa dovoljno zemlje i seljake eksploatatore.¹⁷ U čemu je razlika između seoskih slugu i slobodnih poljoprivrednih radnika, sitnih sopstvenika i sopstvenika bez dovoljno zemlje, i između seljaka sa dovoljno zemlje i seljaka eksploatatora, to valjda samo Živko Topalović zna. Bilo kako bilo SSDP počinje da se pažljivo zagnjuruje u selo, a da zapravo ne odustaje od svojih temeljnih polazišta. Jovanović piše: "Poljoprivredni i industrijski radnici na selu su bezuslovno dolazili u opseg socijaldemokratske i sindikalne političke akcije, jer su po svom političkom i socijalnom položaju bili na nivou varošskog proletarijata. Oni su činili 20% celokupnog poljoprivrednog stanovništva u Srbiji. Za Topalovića su veliki problem bile seoske slugе, lično zavisne od seoskih gazda, te se na njih nisu mogla primenjivati ista sredstva kao na proletarijat. /.../ Pitanje stava prema sitnom seljaštvu bio je, po Topaloviću, najveći problem za SSDP zbog svoje dve duše: sitnosopstveničke i proletherske, ali mu nije zatvarala vrata ulaska u Partiju pod uslovom da se opredeli za svoju "prolethersku dušu".¹⁸ Drugim rečima, samo su oni seljaci koji su se "pravilno" opredelili u svojoj ambivalentnoj situaciji mogli da stupe u partiju, tj. samo oni koji su se pomirili sa "proletherskim delom" svoje egzistencije i odbacili ideologiju privatne svojine. To je značilo da su u stanju da shvate da je propast kapitalizma neminovna i da je to dobro za sve. Pa da sednu i čekaju. U tom se slučaju ni poljoprivredni proletarijat niti sitno seljaštvo ne bi po svom položaju, a pogotovo ne po ideologiji, razlikovali od poželjne slike gradskog proletera. A zgodno je bilo i to što je ova nada oslobađala SSDP, koja je *sopstveni* program prepisala od drugih, od obaveze da učini nešto

15 Nikola Vučo. *Razvoj industrije u Srbiji u XIX veku*, Beograd 1981, str. 390.

16 *SSDP 1901-1905*, str. 279.

17 Žarko Jovanović. "Srpska socijaldemokratska partija prema seljaštvu 1903-1914". *Tokovi revolucije IV*, Beograd 1969, str. 203.

18 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu", str. 203-204.

samosvojno napregnuvši se da formuliše agrarni program koji bi bio prilagođen interesima i zahtevima jedne specifične, dominantne društvene klase u zemlji koju, moglo bi se očekivati, ipak najbolje poznaju.

Geneza negativnog odnosa srpske socijalne demokratije prema seljaštvu

Pobeda dogmatske struje, u sastavu Radovan Dragović (1878-1905), Dragiša Lapčević (1867-1939), Triša Kaclerović (1879-1964), Dimitrije Tucović (1881-1914) u sukobu unutar rukovodstva pokreta 1904. godine bila je presudna za nastanak sektaškog odnosa prema svim društvenim skupinama koje nisu bile "čist gradski proletarijat".

Srpska socijaldemokratska partija imala je prilično komplikovan život na srpskoj političkoj sceni. Kao obe radikalne stranke, Narodna i Samostalna, ona je pripadala porodici političkih partija sa progresivnom i demokratskom tradicijom. Sa tim dvema strankama SSDP je imala i važne zajedničke ciljeve. Ako je Narodna radikalna stranka ironijom istorije od populističko-socijalističke stranke, čiji je preteča Svetozar Marković želeo da preskoči kapitalizam, postala glavni nosilac kapitalističkog razvoja Srbije, onda je time ispunjavala i žarku socijaldemokratsku želju: razvoj kapitalizma bi vodio klasnoj polarizaciji, masovnoj produkciji *gradskog* proletarijata i, konačno, socijalnoj revoluciji. Ono što socijaldemokrati zameraju (starim) radikalima, nije razvoj kapitalizma već, kao da je reč samo o volji, sporost tog razvoja. A samostalni radikali ispunjavaju drugu žarku socijaldemokratsku želju. Pošto kapitalizam, iako neizbežnost, ima i niz neprijatnih pratećih efekata, radničko zakonodavstvo za koje su se oni zalagali i za čije su uvođenje u Srbiju (socijaldemokrati su glasali protiv Zakona o radnjama!) najzaslužniji, spojiće lepo i praktično: kapitalizam se razvija, mogao bi i brže da samostalni radikali nisu zapeli da spreče proletarizaciju sitnih sopstvenika, dok je proletarijat, kako zanatlijski tako i fabrički, zakonski donekle zaštićen. Socijaldemokrate, koji i hoće i neće kapitalizam, ostaju čistih ruku i čekaju da drugi obave pripremljene radove za skok u budućnost, ograničavajući svoj napor na evangelizaciju prvenstveno među varoškim proletarijatom.

Razlozi za ovakav stav delimično se mogu objasniti istorijom socijalizma u Srbiji.

Kritični period u nastanku srpskog radničkog pokreta još nije dobro istražen,¹⁹ naročito ne prelaz sa predmarksističkog populističkog socijalizma na marksizam Druge internacionale. U svemu tome osobito intrigira ambivalentan odnos radikala i socijalista koji je trajao bar nekih trideset godina (a

19 Rad Latinke Perović na "predistoriji" socijalističkog pokreta u Srbiji veoma je značajan za svakog socijalnog istoričara.

po osnivanju SSDP je samo podignut na drugi nivo). Sredinom 90-tih godina XIX veka, jedna generacija mladih socijalista, od kojih su najistaknutiji Kosta Jovanović (1877-1930), Milorad Popović (1875-1905) i Jovan Skerlić (1877-1914) okreće se marksizmu kao vodećoj socijalističkoj doktrini u Evropi, nastojeći da se odvajanje embrionalnog radničkog pokreta od radikalnog, staleškog, zanatlijskog, konačno ostvari. Ranije, naravno, nije ni moglo.

Devedesetih godina, u kritičnom, prelaznom periodu konstituisanja srpskog radničkog i socijalističkog pokreta, u Beogradu izlaze radikalni i/ili socijalistički časopisi *Zanatlijski savez* (1892-1895) i *Socijal-Demokrat* (april 1895. – maj 1896) koji su relevantni za našu temu. Na stranicama tih časopisa osećaju se odelci debata o agrarnom pitanju vođenih u Zapadnoj Evropi, a Živojin Balugdžić (1868-1941) čak prisustvuje, kao predstavnik beogradskih socijalista, III kongresu Druge internacionale (Cirih, avgusta 1893) i učestvuje u radu komisije o agrarnom pitanju.²⁰

“Pokret” je u to vreme fluidan: nije baš uvek lako razlikovati socijaliste i radikale. Srpski zanatlijsko-radnički savez (1892), neka vrsta federacije prosvetno-potpornih društava (čiji je organ *Zanatlijski savez*), u članstvo je primao majstore-zanatlije, zanatlijske radnike i *seljake*. Uz slike Lasala, Marksa, Sv.Markovića, sale gde su se skupljali članovi bile su ukrašavane i slikom Adama Bogosavljevića (1844-1880), apostola prvobitnog radikalnog seljačkog populizma.²¹

Bilo je to vreme traganja. S jedne strane se usvajaju osnovna polazišta marksizma Druge internacionale, a s druge se pokušava voditi računa i o srpskoj stvarnosti. Tako se u navedenim časopisima sreće i moderni industrijski proletarijat, ali i eminentno (socijalističko) populistički pojam “radnog naroda”, sindikalne organizacije, ali i zadruge, još uvek donekle u naslonu na Sv.Markovića. Prvi broj *Socijal-Demokrata*, glasila koje se generalno smatra prvim čisto marksističkim listom u Srbiji, zamišlja oslobođenje “radnog naroda” – devet desetina srpskog stanovništva – od “gotovanskog staleža – gospode i čiftarije” – (i ovo je eho nasleđa Adama Bogosavljevića), kao zajednički posao proletarijata, siromašnih seljaka i zanatlija.

Socijal-Demokrat čak, u dodatku svojoj Erfurtskim programom inspirisanoj platformi, formuliše i rudimentarni agrarni program, nešto što, kao što je ranije pomenuto, srpski socijaldemokrati nikada nisu ni pokušali. U tom programu se između ostalog traži zakonsko regulisanje nadnica seoskih radnika i napoličara, povraćaj nasilno i na prevaru otetih opštinskih imanja i njihova podela siromašnim porodicama.²² Da je agrarno pitanje za

20 Hans Georg Lehmann. *Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der deutschen und internationalen Sozialdemokratie*. Tübingen 1970. str. 89.

21 Rastislav V. Petrović. *Adam Bogosavljević*. Beograd 1972. str. 157-159.

22 *Socijal-Demokrat*, br. 1 (23. 4. 1895).

njih bila stvar od posebnog značaja svedoči i to da su nastavili da razmišljaju o njemu stalno ga smatrajući sastavnim delom borbe za socijalizam. I *Zanatlijski savez* i *Socijal-Demokrat* zagovaraju osnivanje prosvetnih i potpornih društava osim u varošima i po selima.²³ A sama činjenica da se u listu *Novo vreme* izašlom 25. februara 1903, dakle pre osnivanja SSDP, čiji je vlasnik i glavni urednik bio Kosta Jovanović, objavljuje Erfurtski program uz komentar da je to samo "putovođa" dok se ne formuliše autohtoni program srpskih socijalista, pokazuje da je ova generacija socijalista bila fleksibilnija i razumnija nego ona koja ih je sledila došavši na čelo pokreta u sukobu 1904. godine.

Poslednji odelci takvog interesovanja za seljaštvo mogu se osetiti na I kongresu Glavnog radničkog saveza i osnivačkom kongresu Srpske socijaldemokratske stranke 20. jula (2. avgusta) 1903. U svom govoru Dragiša Lapčević, predašnji borac za zajedničku stvar radnika i seljaka, jasno izražava osnovno polazište novostvorene stranke: "Socijalistički pokret može napredovati i može dati onda dobre rezultate kad je zasnovan na čisto radničkom elementu, te se javlja kao borba klase radničke protiv eksploatorske klase".²⁴ U skladu s tim polazištem trebalo je i formalno ustrojiti celinu pokreta, sad kada je i partija konačno osnovana i, sledeći nemački model, bar onako kako su ga srpski socijaldemokrati shvatili, striktno razdeliti ekonomsku i političku borbu.

Druga struja je bila manje čistunska. Kosta Jovanović, autor statuta Glavnog radničkog saveza iz maja 1903. i njegove doterane verzije koja je podneta I kongresu na usvajanje, vidi GRS kao kišobran koji pokriva i sindikate i prosvetna i potporna društva, i zadruge i društva za zabavu i sport. Sem sindikata koje su čisto radničke organizacije, ostale koje se pominju u statutu mogu da postanu članovi GRS pod uslovom da su većina njihovih članova radnici.²⁵ Očigledno je da se postojeće organizacije još nisu bile klasno izdiferencirale i da su bile usmerene na pribiranje varoškog "proletarijata". Međutim, Kosta Jovanović ne zaboravlja ni seljake ni žene, čija društva, ukoliko se konstituišu u saglasnosti sa statutom GRS, mogu da postanu njegovi članovi. Radovan Dragović, Jovanovićev ortodokсни oponent, protestuje protiv tog dodatka i kaže: "Po duhu i propisima ovih pravila /.../ biće organizovana samo radnička udruženja i nikoja više. Da li su to muška ili ženska radnička udruženja – stvar ostaje ista". Seljaci nisu ni pomenuti. Spor se završio kompromisom prema kome su članovi GRS mogla postati sva ona društva koja se obrazuju u duhu pravilnika GRS.²⁶ Taj kompromis,

23 *Socijal-Demokrat*, br. 3 (7. 5. 1895) i Ivan Kovačević, *Dimitrije Tucović i drugi socijalisti o ekonomskoj politici srpske vlade 1903-1914*, Beograd 1975, str. 72-73.

24 *SSDP 1901-1905*, str. 81.

25 *Prvi kongres Srpske socijaldemokratske partije i Glavnog radničkog saveza*, Beograd 1953, str. 155.

praćen ubrzo čistkom frakcije koja se nije slagala s ortodoksima i raspuštanjem svih organizacija koje nisu bile partijske ili sindikalne, značio je uvod u istoriju sumnjičavosti, zanemarivanja i progona seljaka iz socijalističkog pokreta. Dvadeset godina kasnije Dragiša Lapčević će pokušati u neku ruku da opravda prenaplašenost gradskog proletarijata, motivišući preterivanje strahom od populističke "devijacije".²⁷ Realistična politička akcija u Srbiji tog vremena nije mogla a da ne bude evolucionistička i "populistička", a nerealistična orijentacija je mogla samo da se izgubi u doktrinaranju, čekanju i strahovanju od "reformizma" koji bi bio nužna posledica otvaranja prema seljacima.²⁸ Obe pomenute, Srpskoj socijaldemokratskoj partiji u neku ruku konkurirajuće stranke, bile su populističke, dok je SSDP bila u suštini elitistička stranka koja teži prikupljanju samo prosvetljenih koji se hrane ideologijom, a gadi se empirijskih, "prizemnih" interesa iz kojih se plete samo tkivo života.

Dva perioda u odnosu SSDP prema seljaštvu

"Ne treba gubiti iz vida: da seljak mrzi varošanina. On u mržnji ne pravi razlike: mrzi radnike, tako isto kao i gospodina".²⁹

Dragiša Lapčević

Od osnivanja partije 1903. a naročito od pobeđe dogmatske struje u SSDP 1904. sve do 1910. stav SSDP prema seljaštvu bi se mogao sažeti u dve reči: zanemarivanje i odbacivanje. Od 1910. do 1914. dolazi do pažljivog i veoma uzdržanog otvaranja SSDP prema seljaštvu.

U prvom periodu se kompleksno agrarno i seljačko pitanje svodi na problem da li učestvovati, osim samo u određenim varošima, gde socijaldemokrati veruju da imaju uporište u "gradskom proletarijatu", i na parlamentarnim izborima u okruzima. Odgovor na to pitanje u ovom periodu uvek je bio odlučno Ne.³⁰ Zvuči zbilja apsurdno da jedna mikroskopska partijica koja visoko vrednuje širenje socijalističke vere svesno odustaje od sistematske agitacije među seljaštvom i to u jednoj zemlji gde je seljaštvo politički faktor prvog reda. U određenom smislu je suvislo ne primati (sitne) seljake u sindikate (možda su zadruge, o čemu će docnije biti više reči, i za socijaldemokratske ciljeve u tom slučaju najpogodnija forma organizacije), ali je sasvim nesuvislo ne prihvatati seljake kao pristalice, članove i glasače partije.

26 *Prvi kongres Srpske socijaldemokratske partije i Glavnog radničkog saveza*, str. 156.

27 Dragiša Lapčević. *Istorija socijalizma u Srbiji*, Beograd 1922, str. 136.

28 *SSDP 1901-1905*, str. 256. Članak je Lapčevićev.

29 *SSDP 1901-1905*, str. 255.

30 *SSDP 1901-1905*, str. 203-204 i 430-431.

Srpski socijaldemokrati su gajili duboko usađenu podozrivost, nepoverenje, čak i strah prema seljaštvu, koji nisu iščezli ni posle 1910, kada se SSDP okrenula seljaku. Možda i zato što su znali da seljacima nemaju ništa da ponude.

U SSDP nisu svi podjednako bili srećni ovim odnosom. Pomenuti Momčilo Đ. Janković još 1904. kritikuje ortodoksno slepilo za postojanje pravog poljoprivrednog proletarijata i zainteresovanost socijaldemokrata za ruralna područja samo ukoliko u njima postoje veće koncentracije "istinskog" proletarijata kao što su rudnici i fabrike smešteni izvan većih varoši.³¹ Čak i kada bi to bio slučaj SSDP se libila izlaska na okružne izbore, jer se bojala da će se uz šačicu radnika provući i masa seljaka, čiji su glasovi nepozdani zato što su samo izraz protesta protiv vladajućeg režima, a ne i istinske socijaldemokratske svesti. Shodno tome SSDP, koja se toliko grozila anarhista, svojim simpatizerima savetovala je da se u izbornim jedinicama gde njeni kandidati nisu istaknuti posluže tipično anarhističkim sredstvom uzdržavanja od glasanja.

Dva socijalistička lista, *Život* (1906) i *Socijalist* (1906-1909), koje službena istoriografija iz, bar meni, nejasnih razloga smatra desničarskim, kojima je pošlo za rukom da se privremeno otmu statutarno utvrđenoj despotskoj kontroli ortodoksnog vodstva, pokušali su da prekrše tabu i na svojim stranicama otvore diskusiju o socijaldemokratiji i agrarnom i seljačkom pitanju. *Život* između ostalog objavljuje prevod Engelsevog članka *Agrarno pitanje i socijalizam*, a *Socijalist* poziva čitaoce na diskusiju o tom važnom problemu. Usledila je živahna i konstruktivna razmena mišljenja. Tako, na primer, dr Milutin R. Živković kritikuje zapostavljanje agrarnog pitanja na VI kongresu SSDP (1908) i zatim kaže: "Iz držanja većine kongresa prema tom pitanju vidi se, da se kod nas ili slabo zna za naše opšte društveno i ekonomsko stanje ili, da su naši drugovi, živeći u centru našeg proletarijata sugestirani u tom smislu, da je radnički elemenat u Srbiji jedan neobično jak faktor, jak i kvantitativno i kvalitativno, i da će za nas socijaliste u Srbiji biti potpuno dovoljno, ako se u našem radu budemo ograničili isključivo na njemu.

Da naš radnički elemenat nije tako jak faktor, ni kvantitativno, ni kvalitativno, nego da se i u njemu *en masse* ogleda naša nekulturna sitno-buržoaska neprosvećena Srbija, ne treba misliti, ni da dokazujemo. Sem Beograda u kome doista postoji ogromna masa naše radničke snage, može se reći da ima radnika u Kragujevcu, Leskovcu, Nišu i Šapcu. Ni za jedno više mesto u Srbiji ne možemo reći, da u njemu ima one čiste radničke mase, koju mi podrazumevamo kao podesnu za prijem socijalističkih ideja, podesnu po svom klasnom položaju. U svim ostalim mestima, izuzimajući nekoliko

---

31 SSDP 1901-1905. str. 278-280 i 252-256.

pojedinaца, postoji samo poluradnička, poluseljačka masa, koja je vezana pupkom za malo parče zemlje, ili ma kakve nepokretne svojine, i čija se ideologija ni u čemu ne odlikuje od seljačke ideologije. I kad pri takvom stanju stvari mi ipak idemo u te poluseljačke varoši i širimo Socijalizam među te poluseljake, onda je na svaki način logično, da ne treba otkazati ni od sela, no da treba ići tamo i tražiti ljude koji bi usvojili naše ideje”.³² Srpska socijaldemokratska partija nije u to vreme još bila zrela za ovakve ideje. Njeno pravoverno rukovodstvo je zauzelo busiju iz koje je branilo socijalizam od “tudaših klasnih elemenata”. Tako se u partiju primaju bez većih komplikacija samo (štogod to značilo) “čisti proleter”, dok je Glavna partijska uprava SSDP bila ovlašćena da odobrava učlanjenje sumnjivih kandidata koji to nisu bili: intelektualci, sitni sopstvenici i seljaci primani su u članstvo samo ako su bili lično poznati pouzdanim članovima koji su garantovali njihove časne namere. Ni to nije moglo bez veza.

Osmi kongres SSDP održan 1910. obeležava prelomnu tačku u odnosu partije prema seljaštvu. Tom prilikom je partija odlučila da počne osnivanje mesnih organizacija po selima. Historiografija srpskog radničkog pokreta slavi tu odluku kao dokaz zrelosti i dijalektičkog uvida SSDP. Ako, međutim, ovaj preokret pogledamo izbliza videćemo da sumnjičavost prema seljaštvu nije nestala. Neka vrsta diskriminacije seoskih partijskih organizacija predstavlja lep primer. U zemlji u kojoj seljak građanina smatra svojim prirodnim neprijateljem, seoske partijske organizacije su stavljene pod nadzor obližnjih gradskih organizacija. Pored toga, “seljačkoj poplavi” od koje je rukovodstvo SSDP toliko zaziralo trebalo je staviti statutarne ustave kako bi se onemogućilo da se ona vidi tamo gde je to najupadljivije – na partijskim kongresima: dok gradske partijske organizacije sa manje od 20 članova na kongrese šalju jednog delegata, one sa između 20 i 30 članova dva, organizacije sa više od 50 članova tri delegata, a za svakih dodatnih 25 članova još jednog delegata, dotle seoske organizacije imaju pravo na jednog delegata ako njihov broj članova prelazi 50, i na dva delegata ako taj broj prelazi 100. Ukoliko je broj članova jedne seoske partijske organizacije ispod 50, ali je ukupan broj članova više takvih organizacija iznad 50 (ili 100) onda takve organizacije mogu da na kongres pošalju jednog (odnosno dva) zajednička delegata.³³

Aktivnost SSDP u selima

“Kao što se vidi, mi moramo biti iskreni prema seljaku, mi mu moramo kazati: ti moraš propasti, ti ćeš ostati bez igde ičega, kapitalizam će te ostaviti golih šaka; mi te ne možemo i nećemo od toga spasavati, jer je to

32 *Socijalist*, br. 4. 1908

33 *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, tom III, str. 159 (dalje skraćeno na IA KPJ III)

neumitni zakon kapitalističkog razvitka; mi nećemo biti branioci tvoje privatne svojine, jer smo protivnici svake privatne svojine. /.../ Mnogi su nam drugovi rekli: seljak je u takvoj bedi, da on gore živi nego jedan uposleni varoški proleter. Da, mi to znamo. Ali, ipak je on za nas tuđ, on nas ne razume, on nas neće razumeti, on će biti naš protivnik, ma koliko mu mi objašnjavali”.³⁴

Dragiša Lapčević.

Posle “proboja” SSDP na selo, aktivisti SSDP se angažuju na svim standardnim formama agitacije i propagande, bez da su se, koliko je bar meni poznato, potrudili da za seljake sačine poseban agitacioni materijal. Dakle, organizuju se proslave Prvog maja, osnivaju čitaonice, drže se zborovi. Osnovni cilj čitaonica je širenje socijalističke ideologije “prorađivanjem” partijske propagande i tumačenjem seljacima programa SSDP, ili, tačnije rečeno, programa Socijaldemokratske partije Nemačke (SPD).³⁵ Pošto ih je većina bila nepismena, štampu su naglas čitali pismeniji “drugovi”.³⁶ Mada je uloga seoskih učitelja u širenju socijalističke (i radikalske) propagande praktično neistražena, izgleda da je ona u političkom vaspitavanju seljaštva uvek bila veoma važna.³⁷

O raznim oblicima prisustva SSDP u selima malo je (pouzdanih) podataka. Samo naizgled su pouzdaniji podaci o broju seoskih partijskih organizacija.³⁸ Od aprila 1910. do maja 1911. godine osnovano ih je 87 (Žarko Jovanović navodi da je prema službenim podacima u Srbiji 1905. bilo 4.267 sela i zaselaka). On prenosi i službeni podatak SSDP za 1911. o 2.204 člana seoskih partijskih organizacija. U izveštaju GPU SSDP podnesenom IX kongresu SSDP, 1911. ima ukupno 2.289 članova seoskih partijskih organizacija (pogrešan zbir: ima ih 2.300),³⁹ od čega 76 najamnih radnika. Ako se ovi podaci bliže analiziraju, još se bolje vidi koliko su nepouzdanji. Zbir članova 51 (nije jasno zašto Jovanović odvaja iz SSDP izvora samo ovih 51) organizacije je pogrešan: zatim, prosto neverovatnan podatak da jedna seoska organizacija u nekom selu Markovcu broji 554 člana, što je gotovo jednako trećini svih tadašnjih članova gradskih partijskih organizacija, uzima se zdravo za gotovo. U svojoj analizi, po njegovom uverenju, uspešnih seoskih partijskih organizacija, Jovanović i ne pominje markovačko čudo, mada ga bez ikakvih rezervi prenosi u svom numeričkom pregledu. Ukratko, kao tako

34 SSDP 1901-1905, str. 255.

35 Žarko Jovanović, “SSDP prema seljaštvu”. str. 174-177.

36 Miloš B. Janković, *Učiteljski portreti*, Beograd 1954, str. 132-133.

37 Živan Mitrović, *Srpske političke stranke*, Beograd 1939, str. 80.

38 Žarko Jovanović, “SSDPO prema seljaštvu”. str. 212-216 i *IA KPJ III*, str. 184-185.)

39 *IA KPJ III*, str. 184-185.

često kad se ima posla sa SSDP podacima, čovek ostane kratkih rukava. Ali čak i da su podaci pouzdaniji, malo bismo saznali o kvalitativnim aspektima rada SSDP na selu i o kvalitetu samih seoskih organizacija i njihovoj postojanosti.

Već sama Glavna partijska uprava SSDP izražava nevericu u stabilnost i ukorenjenost seoskih partijskih organizacija: "Ali se još ni izbliza ne može pouzdano suditi o tome koliko će ove organizacije pokazati sposobnosti za život i za jednu čistu partijsku, socijal-demokratsku delatnost. One imaju, istina, više proleterskog elementa nego što se iz gornjeg pregleda dade videti, jer su kao najamni radnici zabeleženi samo zanatski ali ne zemljoradnički nadničari, ali je nesumnjivo da glavnu masu čine seljaci, sitni i srednji sopstvenici".⁴⁰ Iz citata vidimo da je fiksacija na "prave" najamne radnike još uvek delatna i kao da iz činjenice da većinu partijskog članstva seoskih organizacija čine seljaci (a ko bi drugi? zato su socijaldemokrati i osnivali partijske organizacije na selu) provejava razočarenje što je to tako. Potpuno je neobjašnjivo zašto se izdvajaju "zemljoradnički nadničari" kao posebna grupa i postavlja se pitanje zašto i oni nisu "zabeleženi"? Da li su uopšte postajali članovi ili se i oni iz nepoznatih razloga ubrajaju u seljake (sitne i srednje)? Istovremeno, to pokazuje kako malo SSDP zna o poljoprivrednom proletarijatu i koliko za njega mari.

Kako seoske partijske organizacije funkcionišu u praksi pokazuju zapažanja sa terena objavljena u *Borbi*. Tako se neki Dragutin Đurić žali na nepostojanje supstancijalnih veza između gradskih organizacija i seoskih koje su one po statutu seoskih partijskih organizacija trebalo da nadziru. Te su veze bile pre stvar slučaja nego kontinuiranog rada. On daje izraza i svom razočarenju u još uvek preovladujuće "sitnoburžoasko predrasude i iluzije" (eufemizam za seljakovu privrženost zemlji) na selu, i izražava i nevericu u sposobnost seljaka da shvate socijalističku teoriju i istorijsku misiju partije. Ono što siromašni seljaci ipak razumeju je socijaldemokratska kritika finansijske politike radikalskog režima. Bitnu prepreku uspehu SSDP kod seljaštva Đurić vidi u partijskoj članarini. Široko rasprostranjena nepismenost, uz nespremnost da se pare troše na partijsku štampu, objašnjava političku nezainteresovanost seljaštva. Seoske organizacije se nisu mnogo trudile da vode zapisnike o svom radu niti evidenciju čak o takvim stvarima koje se dotiču interesa partije u celini: o biračkim spiskovima, spiskovima pretplatnika na *Radničke novine*. Đurić, moglo bi se reći sasvim razumno, preporučuje više članaka u štampi o lokalnim pitanjima.⁴¹

K. Tasić, drugi posmatrač lokalnih prilika na selu, komentariše Đurićeva zapažanja i daje oduška sumnji u sam smisao političke akcije SSDP

---

40 *IA KPJ III*, str. 183.

41 *Borba*, knjiga 7 (1914) br. 8, str. 317-320.

na selu. Prema njemu je "narod", korumpiran svojom odanošću privatnoj svojini, listom za radikale, partiju koja je u stanju da produži njegovu, bez obzira koliko mizernu egzistenciju. Mada seljak mrzi birokratiju, poreznike, vojsku i zelenaše, on to ne radi na socijaldemokratski, već na "sitnoburžoaski način". Tasić misli da SSDP može samo povremeno da računa na delić seljačkih glasova zahvaljujući seljakovoj razočaranosti u građanske partije.⁴² I tako smo stigli do jednog važnog, ako ne najvažnijeg, aspekta socijaldemokratske akcije među seljacima.

Za SSDP su izbori bili prilika za merenje uticaja na mase koji je trebalo da se ogleda u rastućem broju socijaldemokratskih poslanika u Narodnoj skupštini. Ovi bi imali da vrše pritisak na građanske partije da ubrzaju razvoj kapitalizma a istovremeno sačuvaju radništvo od manje prijatnih posledica tog razvoja. Upravo je taj očekivani uticaj SSDP izostao, ili nije u varošima bio tako brz kako su socijaldemokrati priželjkivali.

Pre svega, socijaldemokratski varoški glasači su pokazali zavidnu meru nepredvidljivosti i nestabilnosti: sa sigurnošću očekivan mandat obično se nije materijalizovao. Ono što bi SSDP dobila bilo je ili ništa, ili mandat tamo gde ga niko nije očekivao.⁴³

I drugo, rast broja socijalističkih glasača bio je praktično zanemarljiv. Tako je 1903. SSDP dobila 1.719 varoških glasova, 1905. godine 2.571, 1906. godine 3.381, 1908. godine 3.034, a 1912. godine 3.814.⁴⁴ Pri tom se ne sme gubiti iz vida da se SSDP 1903. pojavila na parlamentarnim izborima u 11 varoši, a 1912. u 21 varoši. Sa te tačke posmatrano, broj birača po varošima uprkos skoro deset godina socijaldemokratske agitacije i propagande uopšte nije porastao, jer je SSDP u duplo više gradova dobila duplo više glasova. Naravno, izborni cenzus, nepostojanje proporcionalnog izbornog sistema, izborne mahinacije i sl. mogli su da imaju izvestan uticaj na slabe izborne rezultate SSDP. Međutim, to nije bilo od presudne važnosti i pogađalo je sve partije. (Na opštinskim izborima 1906, jedinim sa proporcionalnim načinom biranja pre 1914, SSDP nije pošlo za rukom da osvoji gradsku upravu ni u jednom "proleterskom" gradu u kojem je istakla svoje kandidate.)⁴⁵

Imajući na umu tu konstelaciju poraznih činjenica, mogla bi se postaviti teza da je SSDP, kako bi poboljšala svoje izborne šanse, ne odričući

42 *Borba*, knjiga 7 (1914) br. 12. str. 477-479.

43 *Prepiska Dimitrija Tucovića*, Titovo Užice 1974. str.56 i 60.

44 Milenko Topalović. "Srpska socijaldemokratska partija na parlamentarnim izborima 1903-1914", *Tokovi revolucije X-XI*. Beograd 1974-1975. U svojim pregledima izbornih rezultata SSDP. Topalović se razilazi sam sa sobom i za iste izbore saopštava različite podatke. To, međutim, ne menja ništa na samoj stvari o kojoj je ovde reč.

45 Milenko Topalović. "Srpska socijaldemokratska partija na opštinskim izborima 1903-1914", *Tokovi revolucije II*. Beograd 1967. str. 317-321.

se ni u kom pogledu svoje ideologije, morala da se okrene seljacima pošto su varoški potencijali u neku ruku bili već iscrpljeni., Ovu tezu indirektno potvrđuje već i to da SSDP nije nikada pokazala ubedljivu nameru da se pozabavi problemima seljaštva i sela, niti čak položajem one grupe koju su smatrali poljoprivrednim proletarijatom. Zanimljivo je da je *Agrarno pitanje* Karla Kauckog prevedeno na srpski tek posle Drugog svetskog rata, a prevod Engelsovog *Seljačkog pitanja u Francuskoj i Nemačkoj* objavljen u *Borbi* tek 1910. (U pregledu na srpski jezik prevedene socijalističke literature od Svetozara Markovića do 1914, koji je sačinio Sergije Dimitrijević, upadljivo je odsustvo radova posvećenih seljaštvu. Od 1910. na dalje ih je više, ali ni tada nisu česti.)⁴⁶

Po osnivanju partijskih organizacija na selu skupštinski izbori 1912, bili su jedina prilika da se provere rezultati socijaldemokratskog angažovanja na selu. Ciljevi predizborne kampanje bili su “/.../ da se neraspoloženja i revolt proletarizovanih i poluproletarizovanih masa prema /.../ /radikalnom/ režimu pojačaju i principijelnim i socijalističkim obaveštenjem upute ka formiranju jedne svesne, pravilne, organizovane i revolucionarne akcije pod zastavom socijalne demokratije”.⁴⁷ Predizborna kampanja je pružala i priliku da se vrbuju novi članovi i čitaoci partijske štampe kako bi se vaspitavali u duhu socijalizma⁴⁸ I mesta u skupštini su bila prvenstveno sredstva socijalističke agitacije i propagande, dok su problemi ekonomskog i svekolikog razvoja bili prepuštani “buržoaziji”. Tu se pokazivala prednost sićušnosti SSDP: ona je sebi mogla da priušti politiku čistih ruku jer ionako ništa nije mogla da izgubi, a “buržoazija”, nesvesna lukavosti zakona istorijske logike, radeći za sebe u stvari je radila za socijaldemokrate.

Na izborima 1912. SSDP je istakla svoje kandidate u šest od sedamnaest okruga, a kriteriji za odabir okruga bili su rasprostranjenost seoskih partijskih organizacija i čitaonica, broj poljoprivrednih radnika i fabrika u njima.⁴⁹ Na tim izborima SSDP osvaja 21.627 glasova i pomoću njih dva poslanička mesta.⁵⁰ U nekim okruzima, kako piše Jovanović, u kojima je SSDP, dakako ne bez dobrih razloga, istakla svoje kandidate, čitavi regioni i sela za to nisu hajali, već su masovno pošli za “buržoaskim” partijama.⁵¹ Pored toga, kandidatske liste su bile tako sastavljene da seljaci nisu bili u dovoljnoj meri zastupljeni, a većina kandidata na socijaldemokratskim listama bili su nepoznati u lokalnoj sredini.⁵² Bilo kako bilo, sa samo 4.250 (ili

46 Sergije Dimitrijević: *Srpska socijalistička prevodna literatura*. Beograd 1958.

47 *IA KPJ III*. str. 223.

48 *IA KPJ III*. str. 223.

49 Žarko Jovanović. “SSDP prema seljaštvu”. str.234.

50 Žarko Jovanović. “SSDP prema seljaštvu”. str. 242. Topalovićevi podaci su drugačiji.

51 Žarko Jovanović. “SSDP prema seljaštvu”. str. 239.

3.814?) varoških glasova, SSDP nije dobila nijednog "varoškog" poslanika, a izgubila je čak i u Kragujevcu gde je njen jedini tadašnji poslanik bio izabran na izborima 1908. Zbog izbijanja Prvog svetskog rata izbori zakazani za 1914. nisu održani. Očito je SSDP od njih očekivala mnogo, jer se odlučila da istakne kandidate u svih 17 okruga.⁵³

U bliskoj vezi sa aktivnošću SSDP u selima je pitanje rada sa seljaci-migrantima koji su povremeno radili po varošima i sa zanatlijskim radništvom koje je ostalo tesno povezano sa selima. Socijaldemokrati, međutim, ignorišu neke nezaobilazne činjenice ekonomskog i socijalnog života u Srbiji onog vremena: u jednoj još polunaturalnoj privredi (koja podseća na Evropu pre protestantske reformacije: na selu se, po navodu Mihaila Avramovića, od 365 dana u godini 120 provodi u slavljenju narodnih praznika)⁵⁴ ekonomski život i u varošima još dobrim delom pulsira prirodnim ritmom "od Đurdevdana do Mitrovdana". Da su bili manje zagledani u budućnost i u tobožnje partijske interese, socijaldemokrati su mogli da opaze da se varoški sindikati prazne s jeseni, u vreme redovne periodične besposlice, a članstvo se obnavlja s proleća, kad ponovo počnu poslovi. Deo varoških radnika je, kao što smo videli na osnovu samih socijaldemokratskih izvora, slabu konjunkturu preživljavao na selu. Već je pomenuto da su socijaldemokrati praktično digli ruke od seljaka-migranata koji su konkurisali varoškim radnicima pravdajući se teškoćama da se takvim radnicima priđe, a kamoli da se od njih naprave pristojni socijaldemokrati. Možda slučaj baš takvih (polu)radnika predstavlja najbolji primer fundamentalne greške SSDP da do 1910. odustane od ikakve aktivnosti na selu, a da se od 1910. ograniči na širenje socijalističke svesti i regrutovanje seljačkih glasova. Trezveni socijaldemokrati zahtevali su u *Socijalistu* osnivanje sindikalnih organizacija po selima radi prikupljanja poljoprivrednog proletarijata, motivišući zahtev uverenjem da je nemoguće organizovati varoško bez paralelnog organizovanja poljoprivrednog radništva.⁵⁵ Na IX kongresu SSDP (1911) i Dragiša Lapčević podvlači potrebu da se sindikalno organizuje i seoski proletarijat.⁵⁶ Ali ta namera nije ostvarena, sem ako se sindikatom ne smatra Savez poljoprivrednih radnika u Beogradu (!). On je bio osnovan 1905. da bi tokom iste godine propao, te bio obnovljen tek 1911, kad je okupljao 118 članova, radnika u prigradskim vinogradima, baštovana, kalemara, rezača i sl.⁵⁷ Imajući na umu stalno kretanje varoškog zanatlijskog radništva na relaciji varoš-selo, te (neidentifikovani) broj pravog seljačkog, veoma pokretnog proletarijata, koji

52 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu", str. 240.

53 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu", str. 252.

54 Mihailo Avramović. *Naše seljačko gazdinstvo*. Beograd 1928, str. 29.

55 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu", str. 197.

56 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu", str. 219.

57 SPUS 1958, str.466.

je radio po srpskim poljima i rudnicima, a često navraćao i u gradove, ta šačica radnika u gradskom zelenilu ne može se smatrati ničim drugim do običnom karikaturom sindikata poljoprivrednih radnika. I ovaj primer pokazuje da je SSDP sve do 1914. stajala na stanovištu da je socijalistički pokret suštinski varošskog karaktera, a seljaštvo je za partiju bilo od interesa samo zato jer je predstavljalo rezervu budućeg gradskog proletarijata.

U čemu SSDP vidi konkretne mere za pomoć seljaštvu?

“Ne stoji to da se mi ne sećamo seljaka. Naprotiv najbolja potvrda je u našem radu: Mi se borimo protivu posrednih poreza, protivu militarizma, protivu nasilja – a sve to užasno pritiskuje našeg seljaka. A borba protiv privatne svojine, sredstava za proizvodnju koja je uzrok svima nedaćama, vodi oslobođenju i varošanina i seljaka”.⁵⁸

U istom periodu kad SSDP vodi kvaziteološke debate o prirodi seljačke duše neuspešno pokušavajući da se konstruktivno odredi prema seljaštvu, Mihailo Avramović gaca po srpskom blatu istražujući seljačko gazdinstvo. Ističući složenost života na selu i potrebu za njegovim sistematskim proučavanjem, on kaže: “Zato se danas med objektivnim ljudima i ne govori o selu (kao ni o drugim naseljima, socijalnim grupama i pojavama) pre nego što se ono svestrano ne prouči /.../”⁵⁹ Primer Mih. Avramovića pokazuje kako se optika potpuno menja kad se, umesto od apstrakcija, pođe od stvarnosti. On konstatuje međuzavisnost svih sektora nacionalne ekonomije i insistira na poželjnosti svesno usmerenog kapitalističkog razvoja i na selu. On je svestan sveopšte nerazvijenosti zemlje i potrebe ne samo za prikupljanjem i pametnim ulaganjem materijalnih sredstava, već i za planskim radom i razvijanjem “ličnih svojstava” seljaka kao što su radinost, štedljivost, znanje i poverenje. “Niti je interes progressa, niti je moguće da jedan narod živi o jedinoj zemlji. Ovo u toliko pre, što se ovoliki broj seljačkih gazdinstva niti može održati niti je potreba da se to silom i veštački pokušava”.⁶⁰ S druge strane, nerazvijena industrija postavlja bliske granice apsorpciji agrarne prenaseljenosti.⁶¹ Izlaz se traži u zadrugarstvu od kojeg se očekuje da zbrine, prosveti i vaspita, uz srednje i sitne, siromašne seljake koji nisu u stanju da se sami iščupaju iz bede.

Za razliku od Avramovića, srpski socijaldemokrati koji toliko polažu na ulogu “svesne delatnosti organizovanih snaga” izgleda da, kao stari radikali, selo prepuštaju stihiji. Stari radikali to rade, kako kaže Jozo Tomašević,

58 Ivan Kovačević. *Dimitrije Tucović i drugi socijalisti o ekonomskoj politici srpske vlade 1903-1914*, str. 76.

59 Mihailo Avramović. *Naše seljačko gazdinstvo*, str. 9.

60 Mihailo Avramović. *Naše seljačko gazdinstvo*, str. 77.

61 Mihailo Avramović. *Naše seljačko gazdinstvo*, str. 17.

kad su osetili slast vlasti i prepustili se korupciji, a i zbog objektivnih okolnosti kao što su nedostatak finansijskih resursa, obučenog kadra i preokupiranost političara i birokratije čisto političkim pitanjima i zlo-upotrebom vlasti.⁶² Njima samostalni radikali prebacuju da su se potpuno odrekli svog programa iz 1881, koji se čak nigde više ne može ni naći.⁶³ Socijaldemokrati kao da slede geslo "Što gore to bolje", pretvoreno u osnovni njihov princip. Zato je ostalo potpuno nejasno kako oni zamišljaju "socijalistički preobražaj poljoprivrede" i da li su o tome uopšte razmišljali. Kako pokazuje njihovo držanje prema osnivanju zadruga za same varoške radnike, oni su veoma uzdržani, ako ne i neprijateljski raspoloženi prema kooperativnoj ideji čak i kada se ona zasniva na socijalističkim principima. Zato, ako se potrošačke zadruge (proizvođačke su kao zabluda iz prošlosti i kočnica klasnoj polarizaciji bile odbačene) ipak osnivaju, treba paziti "/.../ da se ne bi njima oslabila težnja za klasnom borbom proleterijata".⁶⁴ Zadrugni pokret na selu koji samostalni radikali, poput Mih. Avramovića, smatraju u svom programu važnim nosiocem razvoja i blagostanja sela, za SSDP je neprihvatljiv ako ni zbog čega drugog ono što je radikalski, a u širem smislu jer je lukavo smišljena buržoaska podvala koja treba da uspori klasnu polarizaciju. Ipak, socijaldemokrati, kako kaže Živko Topalović, veruju da su jedino oni u stanju da pomognu (sitno) seljaštvo. Žarko Jovanović objašnjava kako: "Ta pomoć se prvenstveno ogleda u podizanju opšteg kulturnog nivoa seoskog stanovništva, podizanju poljoprivrede, otvaranju poljoprivrednih škola, stvaranju uglednih dobara i izložbi, množenju pojedinih vrsta stoke, uzgajanju žita, voća, propagiranju boljeg načina rada, besplatnom školovanju omladine i snabdevanjem siromašne dece potrebnim školskim knjigama, produženom školovanju odraslih, pružanju bolničkih usluga sa besplatnom lekarskom i babičkom negom, osnivanju čitaonica i biblioteka, itd."⁶⁵ Ako se tome doda i borba za progresivno oporezivanje, ova lista u poređenju sa programom samostalnih radikala ne sadrži ništa bitno novo.⁶⁶

Ukratko, kad su srpski socijaldemokrati realistični onda nisu socijaldemokrati, a kad su socijaldemokrati onda nisu realistični.

62 Jozo Tomaševich: *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford 1955, str. 47-48.

63 "Samostalna radikalna stranka. Načela. Program". *Naša reč*, Beograd 1905, str. 42-45.

64 *SSDP 1901-1905*, str.250.

65 Žarko Jovanović. "SSDP prema seljaštvu". str.204.

66 "Samostalna radikalna stranka. Načela. Program". *Naša reč*.

Summary

SERBIAN SOCIAL-DEMOCRATIC PARTY AND PEASANTRY 1903-1914

In its position toward village and peasantry SSDP started from a disputable thesis on the existence of "purely" urban proletariat, which the party considered its mainstay. Since its establishment (1903), and particularly since the predominance of the sectarian wing among the leadership (1910), SSDP neglected the problems of peasantry, although it operated in a peasant country, without industrial proletariat. Since 1910 SSDP started to gradually and very reservedly open up toward peasantry. However, suspicions remained. Without giving up its ideology, SSDP paid attention to peasants, so as to improve its electoral chances. However, this party was never earnestly committed to deal with the problems of peasantry and to make its agrarian program.